

LIBRI PRIMI

ARGUMENTUM.

I. PAUCA præfatus auctor de occasione et consilio hujus libri, officium oratoris quale sit, demonstrat. — II. Ostendit deinde inesse in illo oportere INVENTIONEM, DISPOSITIONEM, ELOCUTIONEM, MEMORIAM, PRONUNCIATIONEM; quæ omnia arte, imitatione et exercitatione consequenda. — III. De INVENTIONE primum, quæ sex partes orationis complectitur, *Exordium, Narrationem, Divisionem, Confirmationem, Confutationem, Conclusionem.* Ac de *Exordio* quidem, a cap. III ad VII. Sequitur de *Narratione* locus, VIII, IX, X. Mox procedit ad *Confirmationem* et *Confutationem*: quæ quum omnino e causa pendeant, agit primum de generibus constitutionum, *conjecturali* scilicet, *legitima* et *juridiciali*; a cap. XI ad XVII.

RHETORICORUM

AD C. HERENNIUM*

LIBER PRIMUS.

I. ETSI negotiis familiaribus impediti, vix satis otium studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur, otii, libentius in philosophia consumere consuevimus; tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovet, ut de ratione dicendi conscriberemus: ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. Et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere¹ rhetoricam intelligebamus. Non enim parum² in se fructus habet copia dicendi, et commoditas orationis, si recta intelligentia et definita animi moderatione gubernetur. Quas ob res illa, quæ Græci scriptores inanis arrogantiae causa sibi assumerunt, reliquimus. Nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisierunt, quæ nihil attinebant, ut ars difficilior cognita putaretur: nos autem ea, quæ videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumsimus. Non

* De C. Herennio non satis constat inter doctos: vid. J. ALB. FABRIC. *Biblioth. Latin.* I, 8.

¹ *Alii*, artem rhetoricam. ² Habet in se fructus.

enim spe quæstus, aut ¹ gloria commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri; sed ut industria nostra tuæ morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipimus; si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum juvare: ut intelligas, hanc rationem præceptionis ad exercitationem accommodari oportere.

II. Oratoris officium est, de his rebus posse dicere, quæ res ad usum civilem moribus ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quo ad ejus fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, judiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicujus certæ personæ laudem, vel vituperationem: deliberativum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem: judiciale est, quod positum in controversia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde, quo modo has causas tractari conveniat, ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, et pronunciationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quæ causam

¹ Ms. Glorie.

probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum; quæ demonstrat, quid quibus in locis collocandum. Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum et verborum et dispositionis perceptio. Pronunciatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate. Hæc omnia tribus rebus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est præceptio, quæ dat certam viam rationemque dicendi. Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. Exercitatio est assiduus usus consuetudoque dicendi. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasque res habere conveniret, nunc, quemadmodum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum videtur.

III. Inventio in sex partes orationis consumitur, in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus ¹ auditoris constituitur ² ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio. Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat,

¹ Auditoris aut judicis. ² Vel apparatur ad audiendum.

quid in controversia sit; et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseveratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilius esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, et eas ad inventionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum videtur.

Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causarum considerandum est. Genera causarum sunt quatuor: honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causæ genus putatur, quum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere: ut pro viro forti contra parricidam. Turpe genus intelligitur, quum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, quum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, quum contenta res affertur.

IV. Quum hæc ita sint, conveniet exordiorum rationem ad genus causæ accommodari. Exordiorum duo sunt genera: Principium, quod græce *πρῶσιμον* appellatur; et insinuatio, quæ *ἐπρόδος* nominatur. Principium est, quum statim auditoris

animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attemptos, ut dociles, ut benivolos auditores habere possimus. Si genus causæ dubium habebimus, a benivolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile erit genus causæ, faciemus attentos. Sin turpe causæ genus erit, insinuatione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti¹ erimus, quare adversarios criminando, benivolentiam² capere possimus. Sin honestum causæ genus erit, licebit recte vel uti, vel non uti principio. Si uti volemus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, a lege, a scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ causæ adjumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, benivolum, attentum habere auditorem volumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causæ breviter exponemus, et si attentos eos faciemus; nam docilis est is, qui attente vult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inusitatatis verba facturos, aut de iis rebus, quæ ad rempublicam³ pertineant, aut ad eos ipsos, qui

¹ Puerimus. ² Captare. ³ Pertinerent.

audient, aut ad deorum immortalium religionem: et, si rogabimus, ut attente audiant: et, si numero exponemus res, ¹ quibus de rebus dicturi sumus. Benivolos auditores facere quatuor modis possumus, a nostra, ab adversariorum, ab auditorum persona, et a rebus ipsis.

V. A nostra persona benivolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in rempublicam quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, ² referemus, dum hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem: et, si orabimus, ut nobis sint auxilio; simul ostendemus, nos in aliis spem noluisse habere. Ab adversariorum persona benivolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contemtionem adducemus. In odium rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates adversariorum proferemus, et his adjumentis magis, quam veritate

¹ De quibus dicturi sumus. ² Vel omnes vel aliquot referemus, dummodo. Sic edd. ante Grævium.

eos confidere aperiemus. In contemtionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam ¹ adversariorum proferemus. Ab auditorum persona benivolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice judicatas proferemus: et si, quæ de iis existimatio, quæ judicii expectatio sit, aperiemus. ² Ab rebus ipsis benivolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contemtionem deprimemus.

VI. Deinceps de insinuatione ³ aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quæ diligenter sunt considerata: aut quum turpem causam habemus, hoc est, quum ipsa res animi auditoris a nobis alienat; aut quum animus auditoris persuasus videtur esse ab iis, qui ⁴ ante contra dixerunt; aut quum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem; aut hominem, non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis, quæ facta dicantur ab adversariis, et esse indigna aut nefaria. Deinde quum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut

¹ Eorum. ² A. ³ Aperiendum. ⁴ Schütz delet ante.

de majore proferemus. Deinde ad nostram causam pedentim accedemus, et similitudinem conferemus. Item si negabimus, nos de adversariis, aut de aliqua re dicturos, et tamen occulte dicemus interjectione verborum. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat): ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adjumentum¹ putaverint, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus, cum admiratione. Si defessi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ risum movere possit, exordiemur, ab apologo, a fabula verisimili, imitatione, depravatione, inversione, ambiguo; suspicione, irrisione, stultitia, exsuperatione, collatione,² litterarum mutatione; præterea expectatione, similitudine, novitate, historia, versu, aut ab alicujus interpellatione, aut arrisione; et si promiserimus, aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non eodem modo, ut ceteri soleant,

¹ Putaverunt. ² Abjectione vel adjectione, litterarum.

verba facturos; quid alii soleant, quid nos facturi simus, breviter exponemus.

VII. Inter insinuationem et principium¹ hoc interest. Principium hujusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quibus præscripsimus, aut benivolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at insinuatō ejusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem² in dicendi opere pervenire possimus. Verum hæ tres utilitates tametsi in tota oratione sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, benivolos præbeant; tamen id per exordium causæ maxime comparandum est. Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quæ vitia vitanda³ sint, docebo. In exordienda causa servandum est, ut lenis sit sermo, et usitata verborum consuetudo, ut non apparatus oratio esse videatur. Vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod vulgare dicitur; item vitiosum est, quo nihilominus adversarius potest uti, quod commune appellatur; item illud, quo leviter commutato adversarius poterit uti ex contrario; item vitiosum est, quod nimium apparatus verbis compositum est, aut nimis longum est, et quod non ex

¹ Interest, quod principium. ² In dicendo. ³ Sunt.

ipsa causa natum videtur (quod separatam vocatur; in quo etiam translatum includitur), ut proprie cohæreat cum narratione: et quod neque benevolam, neque docilem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus.

VIII. Narrationum tria sunt genera. ¹ Unum est, quum exponimus rem gestam, et unumquodque trahimus ad utilitatem nostram, vincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam ² fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicujus apparationis, vel laudationis causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est: in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Ejus narrationis duo sunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neque veras, neque verisimiles continet res, ut hæc, quæ a ³ tragædis tradite sunt. Historia est res gesta, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit;

¹ Unum, quo. ² Aut fidei. ³ Tragædiis.

velut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, ¹ levitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiã, jucundum exitum rerum. Verum hæc in exercendo transigentur. Illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus.

IX. Tres ² convenit res habere narrationem, ut brevis, ut dilacida, ut verisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breviter narrare poterimus, si inde incipimus narrare, unde necesse erit: et si non ab ultimo initio repetere volemus; et si summam, non particulatim narrabimus; et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, ³ persequemur: et si transitionibus nullis utemur; et si non deerrabimus ab eo, quod cœperimus exponere; et si exitus rerum ita ⁴ ponemus, ut ante quoque, quæ facta sunt, scribi possint, tametsi nos reticuerimus: quod genus ⁵ est, si dicam: « me ex provincia ⁶ redisse », profectum quoque

¹ Levitatem. ² Res convenit. ³ Prosequemur. ⁴ Exponemus. ⁵ Quod genus, si. ⁶ Rediisse.

in provinciam intelligatur. Et omnino non modo id quod obest, sed etiam id quod neque obest, neque adjuvat, satius est præterire. Et ne bis aut sæpius idem dicamus, cavendum est: etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

« Athenis Megaram vesperi advenit Simo:

« Ubi advenit Megaram, insidias fecit virgini:

« Insidias postquam fecit, vim in loco attulit. »

Rem dilucide narrabimus, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereamus; et si sequemur ea, quæ de brevitate præcepta sunt; nam quo brevior, eo dilucidior et cognitius facilius narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt: ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilominus hæc

omnia narrando conservanda sunt: nam sæpe veritas, nisi hæc servata sint, fidem facere non potest: sin erit ficta, eo magis erunt conservanda. De iis rebus caute configendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicujus firma auctoritas, videbitur interfuisse.

Adhuc quæ dicta sunt, arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuationibus nova excogitavimus, quod eas ¹ soli nos, præter ceteros, in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum habereamus.

X. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilominus ² industrie, quam rei utilitas postulabit, quæsiisse videamur; si prius pauca de causarum divisione dixerimus.

Causarum divisio in duas partes distributa est. Primum ³ enim perorata narratione debemus aperire, quid nobis conveniat cum ⁴ adversariis, et si ea, quæ nobis utilia erunt, convenient, quid in controversia relinquatur, hoc modo: « Interfectam esse matrem ab Oreste, convenit mihi cum ad-

¹ Soli, præter ceteros. ² Industrie. ³ Abst. enim.

⁴ Adversariis, si.

« versariis : ¹ jurene fecerit, et licueritne facere, « id est in controversia. » Item e contrario, « Aga-
« memnonem esse a Clytæmnestra occisum confi-
« tentur : quum id ita sit, me ulcisci parentem
« negant oportuisse. » Deinde quum hoc fecerimus,
distributione uti debemus. Ea dividitur in duas
partes, enumerationem et expositionem. Enumera-
tionem utemur, quum dicemus numero, quot de re-
bus dicturi ² simus. Eam plus quam trium partium
numero esse non oportet : nam et periculosum est,
ne quando plus minusve dicamus, et suspicionem
affert auditori meditationis et artificii; quæ res
fidem abrogat ³ orationi. Expositio est, quum res,
de quibus dicturi sumus, exponimus breviter et ab-
solute.

Nunc ad confirmationem ⁴ et confutationem
transeamus. Tota spes vincendi, ratioque persua-
dendi posita est in confirmatione et confutatione :
nam quum adjumenta nostra exposuerimus, contra-
riamque dissolverimus, absolute nimirum munus
oratorum confecerimus.

XI. Utrumque igitur facere poterimus, si consti-
tutionem causæ cognoverimus. Causarum constitui-
tiones alii quatuor fecerunt : noster doctor ⁵ Her-

¹ Jure. ² Sumus. ³ Oratori. ⁴ *Abest* et confutatio-
nem. ⁵ Hermetes.

mes tres putavit esse; non ut de illorum quicumque
detraheret inventionem, sed ut ostenderet, id, quod
oportuisset simpliciter ac singulari modo docere,
illos distribuisse dupliciter et bipartito. Constitutio
est prima deprecatio defensoris cum accusatoris
insimulatione conjuncta. Constitutiones itaque, ut
ante diximus, tres sunt: conjecturalis, legitima,
juridicialis. Conjecturalis est, quum de facto contro-
versia est, hoc modo: « Ajax in silva, postquam
« rescivit, quæ fecisset per insaniam, gladio incu-
« buit. Ulysses intervenit: occisum conspicatur: e
« corpore telum cruentum educit. Teucer interve-
« nit; ¹ fratrem occisum et inimicum fratris cum
« gladio cruento videt; capitis accessit. » Hic, quo-
niam conjectura verum quaeritur, de facto erit contro-
versia, et ex eo constitutio causæ conjecturalis
nominatur. Legitima constitutio est, quum ² in
scripto aliquid controversiæ nascitur. Ea dividitur
in partes sex: scriptum et sententiam, contrarias
leges, ambiguum, definitionem, translationem, rati-
ocinationem. Ex scripto et sententia nascitur con-
troversia, quum videtur scriptoris voluntas cum
scripto ipso dissentire, hoc modo: « ³ Si lex sit,
« quæ jubeat, eos, qui propter tempestatem navim
« reliquerint, omnia perdere; eorum navim, cete-

¹ Quum fratrem. ² In scripto aut ex scripto. ³ Sit lex,
I.
2.

« raque esse, si navis conservata sit, qui reman-
 « serint in navi: magnitudine tempestatis omnes
 « perterriti navim reliquerunt, ¹ et in scapham
 « conscenderunt, præter unum ægrotum; is propter
 « morbum exire et fugere non potuit: casu et for-
 « tuitu navis in portum incolumis delata est: illam
 « ægrotus possidet; navim petit ille, cujus fuerat. »
 Hæc constitutio legitima est ex scripto et sententia.
 Ex contrariis legibus controversia constat, quum
 alia lex jubet aut permittit, alia vetat quippiam
 fieri, hoc modo: « Lex vetat eum, qui de pecuniis
 « repetundis damnatus sit, in concione orationem
 « habere. Altera lex jubet augurem, in demortuis
 « locum, qui petat, in concione nominare. Angur
 « quidam damnatus de pecuniis repetundis, in de-
 « mortui locum nominavit: petitur ab eo mulcta. »
 Constitutio hæc legitima est ex contrariis legibus.

XII. Ex ambiguo controversia nascitur, ² quum
 res in unam sententiam scripta, duas aut plures
 sententias significat, hoc modo: « Paterfamilias
 « quum filium heredem faceret, testamento vasa
 « argentea uxori ³ legavit, heres meus,
 « Terentiæ, uxori meæ, xxx pondo vasorum ar-
 « genteorum dato, quæ volet. Post mortem ejus

¹ Abest et in. ² Quum scriptum duas aut plures sen-
 tentias. ³ Legavit hoc modo.

« vasa pretiosa, et celata magnifice, petit mulier.
 « Tullius se, quæ ipse ¹ velit, in xxx pondo ei de-
 « bere dicit. » Constitutio est legitima ex ambiguo.
 Ex definitione constat causa, quum ² in contro-
 versia est, quo nomine factum appelletur; ea est
 hujusmodi: « Quum L. Saturninus legem frumen-
 « tariam de semißibus et trientibus laturus esset,
 « ³ Q. Cæpio, qui per id temporis quæstor urbanus
 « erat, docuit senatum, ararium pati non posse
 « largitionem tantam. Senatus decrevit, si eam
 « legem ad populum ferat, adversus remp. videri
 « eum facere. Saturninus ferre cœpit. Collegæ
 « intercedere; ille nihilominus cistellam detulit.
 « Cæpio, ut illum contra S. C., intercedentibus
 « collegis, adversus remp. vidit ferre, cum viris
 « bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas
 « dejecit, impedimento est, quo secius feratur lex:
 « arcessitur Cæpio majestatis. » Constitutio est legi-
 tima ex definitione. Vocabulum enim definitur
 ipsum, quum quæritur, quid sit minuere majes-
 tatem.

Ex translatione controversia nascitur, quum aut
 tempus differendum, aut accusatorem mutandum,
 aut judices mutandos reus dicit. Hac parte constitu-
 tionis, Græci in judiciis, nos in jure civili plerum-

¹ Volet. ² Inde. ³ Abest Q.

que utimur. In hac parte nos juris civilis scientia
 1 juvabit. In iudiciis tamen non nihil ea utimur, hoc
 modo: « Si quis peculatus 2 accusetur, quod vasa
 « argentea publica de loco privato dicatur sustu-
 « lisse, possit dicere, quum definitione sit usus,
 « quid sit furtum, quid peculatus; secum furti agi,
 « non peculatus oportere. » Hæc partiuo legitimæ
 constitutionis his de causis raro venit in iudicium,
 quod 3 in privata actione prætoricæ exceptiones
 sunt, et causa cadit is, qui non, quemadmodum
 oportet, egerit; et in publicis quæstionibus cavetur
 legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium
 de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare, necne.

XIII. Ex ratiocinatione controversia constat,
 quum res sine propria lege venit in iudicium, quæ
 tamen ab aliis legibus similitudinem quandam au-
 cupatur. Ea est huiusmodi: « Lex est, Si furiosus
 « 4 escit, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque
 « ejus potestas esto. » Et lex, « Qui parentem ne-
 « casse judicatus erit, 5 ut is obvolutus et obligatus
 « corio, devehatur in profluentem. » Et lex, « Pater-
 « familias uti super familia pecuniave sua legaverit,
 « ita jus esto. » Et lex, « Si paterfamilias intestatus
 « moritur, familia pecuniave ejus 6 agnatorum

1 Maxime juvabit. 2 Accusatur. 3 Et in. 4 Existit,
 agnatum. 5 Et. 6 Agnatum.

« gentiliumque esto. Malleolus judicatus est matrem
 « necasse; ei damnato statim folliculo lupino os ob-
 « volutum est, et soleæ lignæ pedibus inductæ
 « sunt, et in carcerem ductus est. Qui defendebant
 « eum, tabulas in carcerem afferunt; testamentum
 « ipso presente conscribunt; testes rite affuerunt:
 « de illo supplicium paullo post sumitur; ii, qui
 « heredes erant testamento, hereditatem adeunt.
 « Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in
 « ejus periculo, suam vocat hereditatem lege agna-
 « tionis. Hic certa lex in rem nulla affertur, et
 « tamen multæ afferuntur, e quibus ratiocinatio
 « nascitur, quare potuerit, aut non potuerit jure
 « testamentum facere. » Constitutio legitima est ex
 ratiocinatione. Cujusmodi partes essent legitima
 constitutionis ostendimus: nunc de juridiciali con-
 stitutione dicamus.

XIV. Juridicialis constitutio est, quum factum
 convenit; sed jure, au injuria factum sit, quæritur.
 Ejus constitutionis partes sunt duæ, quarum
 una absoluta, altera assumptiva nominatur. Absolu-
 ta est, quum id ipsum, quod factum est, ut
 aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dice-
 mus. Ea est huiusmodi: « Mimns quidam nomina-
 « tim Attium poetam compellavit in scena: cum
 « eo Attius injuriarum agit: hic nihil aliud de-
 « fendit, nisi licere nominari eum, cujus nomine

« scripta dentur agenda. » Assumptiva pars est, quam per se defensio infirma est, sed assumpta extraria re comprobatur. Assumptivæ partes sunt quatuor: concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, quum reus postulat sibi ignosci: ea dividitur in purgationem, et deprecationem. Purgatio est, quum consulto se negat reus fecisse. Ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, « ut Cæpio ad tribunos « pl. de amissione exercitus: » imprudentiam, ut ille, « qui de eo servo, qui dominum occiderat, « supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam « tabulas testamenti aperuit, quum is servus manumissus testamento esset: » necessitudinem, « ut « ille, qui ad diem commeatus non venit, quod « eum aquæ interclusissent. » Deprecatio est, quum et peccasse se, et consulto fecisse reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in iudicio fere non potest usu venire, nisi quando pro eo dicimus, cujus multa recte facta constant. Hoc modo in loco communi per amplificationem injiciemus: « Quod si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret: verum nihil postulat ignosci. » Ergo in iudicium non venit; at in senatum, aut ante imperatorem et in consilium talis causa potest venire.

XV. Ex translatione criminis causa constat, quum

fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut « Orestes quum se defendit, in matrem confort crimen. » Ex remotione criminis causa constat, quum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus, et vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur: ut « si accusetur « is, qui P. Sulpicium * se fateatur occidisse, et id « jussu consulum defendat; et eos dicat non modo « imperasse, sed rationem quoque ostendisse, « quare id facere liceret. » In rem confertur, ut, si quis, ex testamento quod facere jussus sit, ex plebiscito vetetur. † Ex comparatione causa constat, quum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa hujusmodi est: « C. Popillius, quum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, venit « cum hostium ducibus in colloctionem; ita discessit, ut, ‡ si impedimenta relinqueret, exercitum educeret. Satius esse duxit, amittere impedimenta, quam exercitum: exercitum eduxit, « impedimenta reliquit; arcessitur majestatis. »

XVI. Quæ constitutiones, et quæ constitutionum partes sint, † videor ostendisse. Nunc quo modo

* Jubente Sylla, occisus, A. U. 665.

† Ex comparatione criminis. ‡ Abest si. † Satis videor.

eas, et qua via tractari conveniat, demonstrandum est; si prius aperuerimus, quid oporteat ab amobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quaerenda est ratio: ratio est, quæ causam facit, et continet defensionem, hoc modo (ut docendi causa in ¹ hoc potissimum consistamus): «Orestes, quum confiteatur se occidisse matrem, «nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem: ergo affert eam; quæ nisi intercederet, «ne causa quidem esset: illa enim, inquit, patrem «meum occiderat.» Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inventa ratione, firmamentum quaerendum est; id est, quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituitur hoc modo: «Quum usus fuerit «Orestes ratione, hoc pacto, Jure occidi, illa enim «patrem meum occiderat;» utetur accusator firmamento, hoc ² pacto: «Sed non ³ abs te occidi, ne «que indematam pœnas pendere oportuit.» Ex ratione defensionis, et ex firmamento accusationis, judicii quæstio nascatur oportet; quam nos judicationem, Græci κρινώμενον appellant. Ea ⁴ consti-

¹ Hac potissimum causa. ² Modo. ³ Abs te tamen.
⁴ Constituitur.

tuetur ex conjunctione firmamenti et rationis defensione, hoc modo: «Quum dicat Orestes, se patris «ulciscendi causa matrem occidisse, rectumne «fuerit, a filio, sine judicio, Clytæmestram occidi.» Ergo hac ratione judicationem reperire convenit. Reperta judicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit.

XVII. In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac via judicationes reperientur, præterquam in conjecturali constitutione. Nam in ¹ ea nec ratio, quare fecerit, quaeritur; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur; quoniam non subest ratio. Quare ex intentione et infitiatione judicatio constituitur, hoc modo: ² Intentio: *Occidisti Ajacem.* Infinitatio: *Non occidi.* Judicatio: *Occideritne?* Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc judicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum; judicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, ut brevier et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc quoniam satis hujus voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere; ne qua, propter multitu-

¹ Ea nec ratio quaeritur. ² Intentio est.

dinem litterarum, possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si quo ¹ tardius hæc, quam studes, absolventur, quum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Verumtamen maturabimus, et quod negotio deminutum fuerit, exæquabimus industria: ut pro tuo in nos officio et nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuæ largiamur voluntati.*

¹ Hæc tardius.

* Gruterus censet primum librum ab aliquo in Epitomen redactum fuisse. Idem tres reliquos ipsius Ciceronis nomine non indignos iudicat.

RHETORICORUM

AD C. HERENNIIUM

LIBER SECUNDUS.